

Andrzej Wróbel

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

Włodzimierz Rudź – propagator archiwistyki w wymiarze regionalnym¹

W 2019 roku przypada 100. rocznica utworzenia państwowej służby archiwalnej. W tym okresie pojawiło się wielu zasłużonych archiwistów. Są oni zazwyczaj ludźmi skromnymi, pracującymi w zaciszu swoich placówek. Nie tworzą historii, przede wszystkim gromadzą, przechowują, zabezpieczają i udostępniają materiały archiwalne. Z ich pracy korzystają historycy, naukowcy, urzędnicy, pasjonaci historii, a także ludzie prowadzący poszukiwania genealogiczne².

Bardzo zasłużonym archiwistą był niewątpliwie Włodzimierz Rudź, założyciel Oddziału Archiwum Państwowego w Tomaszowie Mazowieckim. Urodził się 20 listopada 1925 roku w Radoszkowiczach koło Mołodeczna, w województwie wileńskim³. Był synem Stefana⁴ i Marian-

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na konferencji naukowej II Siedleckie Spotkania Archiwoznawcze pt. „Archiwa w Polsce: wczoraj – dziś – jutro. 100 lat archiwów państwowych”, Siedlce 14-15.02.2019 r.

² J. Pampuch, *Włodzimierz Rudź*, www.tomaszow-tit.pl, [dostęp 22.12.2018 r.].

³ J. Wojniłowicz, *Rudź Włodzimierz (1925-2002)*, [w:] *Tomaszowski słownik biograficzny*, z. 6, red. M. Hubka, K.T. Witczak, J. Wojniłowicz, A. Wróbel, Tomaszów Mazowiecki 2010, s. 30.

⁴ Stefan Rudź, urodzony w 1891 r., był absolwentem Szkoły Oficerskiej w Gątczynie koło Petersburga. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wstąpił do Wojska Polskiego i służył w 86. pułku piechoty, wchodzącym w skład 19. Wileńskiej Dywizji Piechoty. W tej jednostce walczył w wojnie polsko-sowieckiej (1919-1921). Po zakończeniu służby wojskowej pracował jako nauczyciel, kierując jednocześnie Szkołą Powszechną w Wielkim Borze w gminie kraśnieńskiej. Około 1929 roku został uprowadzony na teren ZSRR i osadzony w łagrze, skąd zbiegł i powrócił do rodzinnych Sycewicz w powiecie mołodeckim. Z rodziną kontaktował się korespondencyjnie. Po agresji niemiecko-sowieckiej we wrześniu 1939 roku został ponownie aresztowany i osadzony w łagrze. W 1941 roku trafił do Armii Polskiej w ZSRR, walczył w 2. Korpusie Polskim generała Władysława Andersa. Po wojnie stale

ny (z domu Adamskiej)⁵. Rodzice wychowywali go w duchu patriotycznym. Po zesłaniu ojca na Sybir wraz z matką i starszą o sześć lat siostrą Wierą przeprowadzili się najpierw do Białegostoku, a następnie, w 1930 roku, do Tomaszowa Mazowieckiego. Tu w 1932 roku W. Rudź rozpoczął naukę w siedmioklasowej publicznej Szkole Powszechnej nr 9, a później uczęszczał do Prywatnej Szkoły Powszechnej przy Gimnazjum Realnym w Tomaszowie Mazowieckim⁶. Był dobrym uczniem. Do jego ulubionych przedmiotów należały: język polski, rysunki i ćwiczenia fizyczne. Dobrze radził sobie z rachunkami i z robotami ręcznymi. W nauce pomagała mu matka⁷. Dalszą jego edukację przerwał wybuch II wojny światowej. W 1935 roku W. Rudź wstąpił do Związku Harcerstwa Polskiego. Należał do zastępu żeglarskiego IV Tomaszowskiej Drużyny ZHP im. Jana Kilińskiego.

Po wybuchu II wojny światowej rozpoczął służbę w charakterze posłańca w Zarządzie Miejskim w Tomaszowie Mazowieckim. Poza tym wraz z kolegami roznosił kosze chleba i wędlin przygotowywane przez Polski Biały Krzyż dla żołnierzy stacjonujących na obrzeżach miasta. Pomagali karmić wojskowe konie w transportach kolejowych⁸. Włodzimierz Rudź pracował w czasie wojny (m.in. przy budowie okopów i to-

przebywał na emigracji w Londynie, gdzie zmarł 22 grudnia 1967 roku; zob.: M. Hubka, *Rudź Włodzimierz (1925-2002)*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. III, 1835-2015, red. E. Borowska, Warszawa 2017, s. 207.

⁵ Maria Rudź z domu Adamska urodziła się 31 lipca 1900 roku w Dobrzniewie. Była córką Józefa i Pauliny (z domu Ismer). Ukończyła szkołę muzyczną w klasie skrzypiec. W latach poprzedzających wybuch I wojny światowej angażowała się w działalność społeczno-niepodległościową. Brała udział w tajnych spotkaniach i przechowywała w domu druki konspiracyjne. W 1918 roku zawarła związek małżeński ze Stefanem Rudziem. Po zesłaniu męża na Syberię przeprowadziła się wraz z dziećmi początkowo do Białegostoku, a następnie w 1930 roku do Tomaszowa Mazowieckiego. Pracowała m.in. w kinie „Odeon”. Tuż przed wybuchem II wojny światowej podjęła pracę w Tomaszowskiej Fabryce Sztucznego Jedwabiu Spółce Akcyjnej w Tomaszowie Mazowieckim i kontynuowała ją w czasie okupacji. Udzielała jednocześnie korepetycji z nauki gry na skrzypcach. Po zakończeniu wojny Maria Rudź udzielała się w różnych organizacjach i stowarzyszeniach. Zmarła 14 czerwca 1973 roku; zob.: Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź (1925-2002). Zarys biografii*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego” 2007, z. 6, s. 12-13.

⁶ M. Hubka, dz. cyt., s. 207.

⁷ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 14.

⁸ W. Rudź, *W czasie II wojny światowej*, [w:] *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje Miasta*, red. B. Wachowska, Warszawa-Łódź 1980, s. 387.

rów kolejowych na trasie Tomaszów Mazowiecki-Radom) w firmie Gerhard Hildebrandt, Hallenbau, Zweigniederlassung-Litzmannstadt, Strasse Adolf-Hitler przy organizacji TODT⁹. Otrzymywał niewielką rację żywnościową oraz skromną zapłatę. W lutym 1942 roku wraz z całym personelem firmy został zabrany na przymusowe roboty na tereny okupowanej wówczas przez Niemców Rosji. Zatrudniono go przy budowie baraków. Następnie w Starej Rusi, położonej w Okręgu Nowogrodzkim, pracował przy budowie i rozbudowie dróg, a także przy wyrębie lasu w Lisinie koło Leningradu (obecnie Petersburg). Później W. Rudź wraz z częścią robotników firmy został przeniesiony do Rzeszy w okolice Berlina, a następnie do Dortmundu. Pracował przy naprawie uszkodzonych dróg i linii kolejowych, wydobywaniu węgla kamiennego i budowie baraków.

W 1943 roku po raz kolejny część pracowników firmy z W. Rudziem została przeniesiona do Jugosławii – do miejscowości Żytomyślicz koło Mostaru w południowej Bośni i Hercegowinie. Pracował jako robotnik w kopalni boksytu oraz przy budowie linii energetycznych. W tym czasie nawiązał kontakty z partyzantami Josipa Broz Tito¹⁰. Wtedy nauczył się języka serbskiego, co umiejętnie wykorzystał w dalszej pracy zawodowej. Na Bałkanach przebywał do 1944 roku, później skierowano go ponownie do Niemiec, gdzie zastał go koniec wojny. Do Tomaszowa Mazowieckiego powrócił 13 czerwca 1945 roku.

W sierpniu 1945 roku W. Rudź został zatrudniony w charakterze pracownika fizycznego w Biurze Pomiarów przy Zarządzie Miejskim w Tomaszowie Mazowieckim, a następnie przeniesiono go do Wydziału Gospodarczego¹¹. W latach 1946-1948 odbył zasadniczą służbę wojskową w Marynarce Wojennej. Pełnił ją m.in. w Nowym Porcie oraz w Ustce na ORP „Albatros”¹².

⁹ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim (dalej: APTM), Ubezpieczalnia Społeczna w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr 63, sygn. 266, s. 255-256; sygn. 265, s. 112-113 (tu: błędnie podano imię Władysław).

¹⁰ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 18.

¹¹ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej: APPT), APPT, zespół nr 705, spis II, sygn. 116, Życiorys.

¹² M. Hubka, dz. cyt., 207.

Po powrocie z wojska nadal pracował w Biurze Pomiarów przy Zarządzie Miejskim, ale już na stanowisku referenta. Aby podnieść swoje kwalifikacje, w 1949 roku uczył się na Uniwersytecie Powszechnym Związków Zawodowych w Tomaszowie Mazowieckim¹³. W 1950 roku ukończył zorganizowany przez inż. H. [imienia nie udało się ustalić] Gajewskiego kurs kreśleń technicznych¹⁴.

Ważną datę w biografii W. Rudzia stanowi 1950 rok. Wtedy to pracownik Archiwum Państwowego w Łodzi dr Stefan Rosiak¹⁵ zwrócił się do prezydenta miasta Antoniego Mazurka¹⁶ z propozycją utworzenia Oddziału Zamiejscowego łódzkiego archiwum w Tomaszowie Mazowieckim. Funkcję kierownika tego oddziału zaproponowano W. Rudziowi, doceniając zaangażowanie w pracę na rzecz miasta, podkreślając jego sumienność i rzetelne wypełnianie obowiązków. Tę kandydaturę poparli Eugeniusz Zieliński¹⁷ (przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej) oraz Jerzy Daszyn (mierniczy Zarządu Miejskiego). W dniu 15 września 1950 roku Rafał Gerber¹⁸, Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwo-

¹³ Tamże.

¹⁴ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 19.

¹⁵ Więcej o S. Rosiaku zob.: Cz. Ohryzko-Włodarska, *Rosiak Stefan (16.07.1897-1.01.1973)*, [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. I, red. M. Bielińska i I. Janosz-Biskup, Warszawa-Łódź 1988, s. 187-188.

¹⁶ Antoni Mazurek urodził się 25.05.1898 roku w Łazisku. W latach 30. pracował w magistracie i był działaczem Komunistycznej Partii Polski. W lutym 1945 r. wybrano go na stanowisko wiceprezydenta Tomaszowa Mazowieckiego z ramienia Polskiej Partii Robotniczej. W lipcu tego roku został prezydentem miasta i pełnił tę funkcję do 1950 roku, kiedy to zlikwidowano Zarząd Miejski, ponieważ jego funkcję przejęło Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Antoni Mazurek był przewodniczącym Miejskiej Rady Narodowej do 1952 roku; APTM, *Akta miasta Tomaszowa Mazowieckiego* (dalej: AmT), zespół nr 7, seria III, sygn. 3101, *Karta Meldunkowa Mazurek Antoni*; T. Bojanowski, *W Polsce Ludowej*, [w:] *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje...* s. 474-476.

¹⁷ Eugeniusz Zieliński urodził się 12.05.1914 roku w Łodzi. Był aktywnym członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej oraz Związku Ochotniczych Straży Pożarnych. W latach 1946-1950 pełnił funkcję przewodniczącego Miejskiej Rady Narodowej w Tomaszowie Mazowieckim; APTM, AmT, zespół nr 7, seria III, sygn. 3153, *Karta meldunkowa Zieliński Eugeniusz*; T. Bojanowski, *W Polsce Ludowej...*, s. 472, 515, 526; W. Rudź, *100-lecie Tomaszowskiej Ochotniczej Straży Pożarnej 1877-1977*, Tomaszów Mazowiecki 1989, s. 35, 53, 55.

¹⁸ Więcej o Rafale Gerberze zob.: M. Lewandowska, *Rafał Gerber (20 IX 1909-27 XI 1981)*, „Archeion” 1986, t. 81, s. 347-351; K.T. Witczak, *Słownik biograficzny żydów tomaszowskich*, Łódź-Tomaszów Mazowiecki 2010, s. 99-101; Z. Zielińska, *Wspomnienie archiwisty*, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 2013, nr 37, s. 20.

wych, powołał W. Rudzia na stanowisko kierownika Oddziału Powiatowego w Tomaszowie Mazowieckim Archiwum Państwowego w Łodzi¹⁹.

Warto w tym miejscu przywołać okoliczności powstania państwowej służby archiwalnej, które opisał Mieczysław Motas²⁰. Do 1951 roku podstawowym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie sieci archiwalnej był *Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami*²¹. Stanowił on również podstawę prawną działalności archiwów państwowych po 1945 roku. Bezpośrednie kierownictwo i nadzór nad archiwami sprawował Wydział Archiwów Państwowych, który podlegał bezpośrednio nowo utworzonemu Ministerstwu Oświaty²². Nowe podstawy prawne archiwów państwowych w Polsce pojawiły się w aktach prawnych opublikowanych w latach 1951-1952. Zmiany, które wprowadzały w strukturze sieci archiwów państwowych, były spowodowane przemianami zachodzącymi w Polsce związanymi z nowym podziałem administracji terenowej²³. Podstawę nowej organizacji sieci archiwów państwowych stanowił *Dekret z dnia 29 marca 1951 roku o archiwach państwowych*²⁴, który w jedenastu artykułach zawarł główne zagadnienia związane z działalnością archiwów państwowych w Polsce. Wprowadzał w życie w pełni scentralizowaną służbę archiwalną. W miejsce Wydziału Archiwów Państwowych powołał Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Podlegała ona bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów, który powoływał i odwoływał Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Jako organ doradczy i opiniodawczy powstała także Rada Archiwalna. Powyższy dekret wprowadził podział archiwów państwowych na archiwa centralne z siedzibą w Warszawie oraz wojewódzkie i powiatowe. Do zadań archiwów państwo-

¹⁹ APPT, APPT, zespół nr 705, spis II, sygn. 116, Pismo Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z 15 września 1950 r.

²⁰ M. Motas, *Powstanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917-1918)*, „Archeion” 1979, t. 69, s. 39-56.

²¹ Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 14, poz. 182.

²² T. Matuszak, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919-1951*, Piotrków Trybunalski-Radzyń Podlaski 2009, s. 86.

²³ Tamże, s. 88.

²⁴ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: Dz.U.) 1951, nr 19, poz. 149.

wych należało zabezpieczanie, gromadzenie i scalanie materiałów archiwalnych wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego oraz ich rejestracja, porządkowanie, przechowywanie i udostępnianie, nadzór nad składnicami akt, prace naukowo-badawcze i wydawnicze w zakresie archiwistyki i źródeł archiwalnych²⁵. Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1952 roku w sprawie sieci archiwalnej²⁶ wprowadziło w życie nowy podział sieci archiwalnej na archiwa: centralne, wojewódzkie i powiatowe. Zgodnie z nim archiwa mogły posiadać oddziały terenowe²⁷.

Dnia 14 lipca 1983 roku Sejm uchwalił *Ustawę o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*²⁸. Obowiązuje ona do dnia dzisiejszego, choć była wielokrotnie nowelizowana. Zostało w niej zdefiniowane pojęcie narodowego zasobu archiwalnego, który tworzyły wszystkie materiały archiwalne mające znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej i objęte ochroną prawną. Wprowadziła podział materiałów archiwalnych na państwowy i niepaństwowy zasób archiwalny, uwzględniając kryterium własnościowe²⁹. Ustawa określała system działalności archiwalnej w Polsce, strukturę i zadania państwowej sieci archiwalnej oraz archiwów państwowych, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i zasady udostępniania materiałów archiwalnych³⁰.

Tomaszowskie archiwum zostało powołane przez Wydział Archiwów Państwowych na mocy Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 21 lipca 1950 roku o utworzeniu Oddziałów Powiatowych Wojewódzkich Archiwów Państwowych. Funkcję kierownika powierzono W. Rudziowi. Praca na tym stanowisku stworzyła mu możliwości, by – w oparciu o zachowane dokumenty dotyczące historii miasta i okolic – poznać, a przede

²⁵ B. Jędrzejczyk, Z. Zielińska, *Wybrane aspekty historii Tomaszowa Mazowieckiego w źródłach archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim*, [w:] *Karty z dziejów Tomaszowa Mazowieckiego. W 100. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę oraz 230-lecie powstania miasta*, red. A. Wróbel, D. Warzocha, Tomaszów Mazowiecki 2018, s. 251-252.

²⁶ *Monitor Polski* 1952, nr A-9, poz. 87.

²⁷ T. Matuszak, dz. cyt., s. 89.

²⁸ Dz.U. 1983, nr 38, poz. 173.

²⁹ M. Konstankiewicz, *Trzydzieści lat obowiązywania ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „*Archiwista Polski*” 2014, nr 2, s. 61-69.

³⁰ B. Jędrzejczyk, Z. Zielińska, dz. cyt., s. 252.

wszystkim spopularyzować tę problematykę wśród mieszkańców Tomaszowa Mazowieckiego i historyków. W późniejszych latach opracowywane przez niego publikacje książkowe były przekazywane bibliotekom w całej Polsce³¹.

Pierwszym zadaniem, przed którym stanął W. Rudź jako kierownik tomaszowskiej placówki archiwalnej, było pozyskanie odpowiedniego lokalu. Podjął starania o przyznanie archiwum pałacu Ostrowskich³², choć mieściły się już w nim Muzeum Regionalne, kierowane przez Jana Piotra Dekowskiego³³, a także Państwowe Ognisko Plastyczne i Klub Sportowy „Spójnia”. Do pałacu przylegała parterowa przybudówka. Posiadała trzy izby (dawne stajnie) o łącznej powierzchni 30 m², adaptowane na pomieszczenia Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (dalej: PMRN) oraz pomieszczenia magazynowe, które wg W. Rudzia mogły spełniać rolę magazynów archiwalnych³⁴. Starania te zakończyły się niepowodzeniem. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej przydzieliło archiwum lokal o powierzchni 88 m² przy ul. św. Antoniego 21/23³⁵. Były to pomieszczenia po sklepie. Dwa z nich, przypominające magazyny, znajdowały się w zawilgoconych piwnicach, a to z parteru pełniło rolę biura i pracowni konserwatorskiej. Włodzimierz Rudź z pomocą woźnego rozpoczął remont pomieszczeń. Wymienił uszkodzone deski w podłodze, pomalował ściany, zmontował w magazynach regały na akta. Zlecił naprawę pieca, drzwi wejściowych oraz montaż żaluzji w oknie wystawowym. Dużym problemem było zdobycie krzeseł, stolików, biurka i szaf. Deski na półki biblioteczne musiał zorganizować we własnym za-

³¹ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 21.

³² Więcej o pałacu Ostrowskich zob.: A. Kędzierski, *Pałac Ostrowskich w Tomaszowie Mazowieckim. Zarys dziejów*, [w:] *Ostrowscy i ich rezydencje. Referaty wygłoszone podczas sesji naukowej z okazji 190. rocznicy śmierci Tomasza hr. Ostrowskiego w Muzeum w Tomaszowie Maz.* 15 lutego 2007 roku, red. W. Bogurat, A. Kędzierski, Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim 2007, s. 38-43; M. Ziółkowski, *Rezydencje Ostrowskich w świetle badań archeologicznych (komunikat)*, tamże, s. 45-49.

³³ Więcej o J.P. Dekowskim zob.: W. Bogurat, *Jan Piotr Dekowski*, [w:] *Tomaszowski słownik biograficzny*, z. 4, Tomaszów Mazowiecki 2001, s. 8-12.

³⁴ APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr 567, sygn. 1, s. 3-7.

³⁵ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 33.

kresie, ponieważ odmówiono mu ich przydziału. Sam wykonał ramy i oparł godło oraz portrety dostojników państwowych³⁶.

Wkrótce zwiększenie zasobu archiwalnego wymusiło przeniesienie akt do pomieszczenia suterenowego przy ul. św. Antoniego 1/3. Na potrzeby placówki przyznano również stosunkowo obszerny lokal przy ul. Tkackiej 2. Tam też zlokalizowano siedzibę Powiatowego Archiwum Państwowego (dalej: PAP). Następnie pozyskano pomieszczenie przy ul. Tkackiej 4. Zasób archiwalny był przechowywany w pomieszczeniach suterenowych znajdujących się w trzech odrębnych budynkach. Taki stan lokalowy istniał do końca lat siedemdziesiątych, kiedy to trzeba było opuścić pomieszczenia przy ul. św. Antoniego 1/3 w związku z rozbiórką tego budynku. Po usilnych staraniach kierownika W. Rudzia został pozyskany lokal o powierzchni 211 m² przy ul. Tkackiej 17. Mieścił się na parterze. W 1985 roku przeniesiono tutaj siedzibę tomaszowskiej placówki archiwalnej³⁷. Włodzimierz Rudź cały czas czynił starania o pozyskanie nowego lokalu dla archiwum. Dopiero w 1992 roku na jego potrzeby został przekazany budynek po byłym przedszkolu zakładowym przy ul. Spalskiej 120. Dzięki skromnym środkom przyznany przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych udało się adaptować budynek na cele archiwalne i przenieść do niego cały zasób archiwalny³⁸.

Po pozyskaniu lokalu w 1950 roku W. Rudź mógł przystąpić do gromadzenia materiałów archiwalnych. Przejmował akta miast, gmin, organów administracji państwowej, zakładów przemysłowych, organizacji i stowarzyszeń z Tomaszowa Mazowieckiego oraz powiatu brzeziń-

³⁶ APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr 567, sygn. 8, s. 15-33, Sprawozdania miesięczne z prac wykonywanych w oddziale w 1951 r.

³⁷ R. Kotewicz, *Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim 1950-1992*, Tomaszów Mazowiecki 1992, s. 5.

³⁸ W latach 1998-2016 przeprowadzono szereg prac remontowych w budynku oddziału. Urządzono pracownię naukową, której w 2011 roku nadano imię Włodzimierza Rudzia. Istotne znaczenie dla działalności oddziału miało wyremontowanie sali do popularyzacji zasobu. Od tej pory wystawy, sesje, odczyty i konferencje naukowe można organizować w siedzibie archiwum. Obiekt przy ul. Spalskiej stwarza odpowiednie warunki do przechowywania akt; zob. B. Jędrzejczyk, *Organizacja i funkcjonowanie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim*, mps pracy licencjackiej, s. 6.

skiego. W 1951 roku trafiło do archiwum 64 mb. akt³⁹. Do zwiększenia ilości akt przyczyniło się przejście zasobu Oddziału w Rawie Mazowieckiej, który został zlikwidowany⁴⁰. Tym samym w obszarze działania tomaszowskiego archiwum znalazł się powiat rawski. W 1952 roku tomaszowska placówka archiwalna uzyskała status PAP. W 1954 roku W. Rudź przejął do oddziału około 150 mb. akt⁴¹.

Najciekawszymi zespołami zgromadzonymi przez W. Rudzia w latach pięćdziesiątych były: akta miasta Tomaszowa Mazowieckiego, Urzędu Skarbowego w Tomaszowie Mazowieckim, akta metrykalne z terenu powiatów brzezińskiego i rawsko-mazowieckiego, notariuszy działających w Brzezinach i Rawie Mazowieckiej, akta Sądów Pokoju i Grodzkiego w Rawie Mazowieckiej, Sądów Gminnych w Chociwiu, Budziszewicach, Inowłodzu i Nowym Mieście nad Pilicą⁴². W latach sześćdziesiątych W. Rudź kontynuował przejmowanie akt z terenów objętych zasięgiem działania archiwum (powiaty: brzeziński i rawski oraz miasto Tomaszów Mazowiecki). Znalazły się wśród nich akta miast: Brzezin, Koluszek, Nowego Miasta nad Pilicą i Rawy Mazowieckiej, akta notariuszy z Brzezin, Nowego Miasta nad Pilicą, Rawy Mazowieckiej, akta Starostw Powiatowych w Brzezinach i Rawie Mazowieckiej. Podjął również starania o przejście akt Tomaszowskiej Fabryki Sztucznego Jedwabiu, największego zakładu przemysłowego w Tomaszowie Mazowieckim. Na uwagę zasługuje również zgromadzona dokumentacja mniejszych zakładów włókienniczych, m.in. Fabryki Piescha oraz Fabryki Sukna H. Landsberga w Tomaszowie Mazowieckim. Włodzimierz Rudź zabezpieczył przed zniszczeniem istniejącą w formie szczątkowej dokumentację dozorów szkolnych gmin, szkół podstawowych i średnich, które stanowią bogaty materiał do badań nad historią szkolnictwa⁴³. W latach siedemdziesiątych skupił się na gromadzeniu akt zlikwidowa-

³⁹ APTM, PAP, zespół nr 567, sygn. 8, Sprawozdania miesięczne z wykonanych prac w Oddziale w 1951 r.

⁴⁰ R. Kotewicz, dz. cyt., s. 8.

⁴¹ APTM, PAP, zespół nr 567, sygn. 11, Sprawozdanie z prac archiwum w 1954 r.

⁴² Tamże, sygn. 48, Księga nabytków.

⁴³ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 36.

nych gromadzkich rad narodowych z terenów powiatu brzezińskiego i rawsko-mazowieckiego⁴⁴. W wyniku przejęć materiałów archiwalnych zasób tomaszowskiej placówki systematycznie powiększał się, co obrazuje tabela 1.

Tabela 1. Zasób w latach 1955-1975

Stan na 31 grudnia	Ilość zespołów	Ilość metrów bieżących	Ilość jednostek
1955	85	330	brak danych
1962	60	brak danych	19 191
1965	134	brak danych	41 081
1970	151	brak danych	42 427
1975	220	1050,50	55 875

Źródło: APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr 567, sygn. 12, 19, 23, 27, 32, Sprawozdania za 1955, 1962, 1965, 1970, 1975 rok.

W 1976 roku tomaszowskie archiwum zostało zdegradowane do rągi Ekspozytury Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim⁴⁵. Status oddziału tomaszowska placówka archiwalna odzyskała dopiero w 1980 roku. Oddział wznowił wówczas przejmowanie akt. Gromadził głównie akta zlikwidowanych gromadzkich rad narodowych oraz akta notariuszy z Opoczna i Tomaszowa Mazowieckiego⁴⁶. Na dzień 31 grudnia 1988 roku zasób tomaszowskiego Oddziału Archiwum Państwowego obejmował 77 862 j.a. 1385 mb. w 242 zespołach⁴⁷.

Zasługą W. Rudzia było niewątpliwie przeciwdziałanie niszczeniu archiwaliów. W tym celu przeprowadzał co miesiąc kontrolę składnic (tzw. „odpadów”). W ten sposób uratował przed zniszczeniem najcenniejsze dokumenty rodu Ostrowskich z Ujazdu. Ze względu na ich uni-

⁴⁴ Tamże, s. 37.

⁴⁵ R. Kotewicz, dz. cyt., s. 4.

⁴⁶ APTM, *Kancelaria własna, Księga nabytków*.

⁴⁷ Tamże, *Sprawozdanie z działalności archiwum w 1988 r.*

katową wartość historyczną przekazał je do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi⁴⁸.

Włodzimierz Rudź przeprowadzał również kontrole i wizytacje w archiwach zakładowych. Ich celem było dopilnowanie opracowywania, przechowywania i przekazywania akt do archiwum państwowego, względnie na makulaturę. Kierownik tomaszowskiej placówki archiwalnej wizytował wszystkie archiwa zakładowe instytucji szczebla powiatowego i niższego funkcjonujące na obszarze działania archiwum. W pierwszych latach istnienia archiwum jego kierownik przeprowadzał rocznie ponad sto kontroli urzędów i instytucji oraz składnic „odpadów”. W latach sześćdziesiątych ich liczba zmalała. W okresie 1976-1983 tomaszowskie archiwum nie przeprowadzało żadnych kontroli. Wiązało się to z jego degradacją do rangi Ekspozytury. W latach osiemdziesiątych odbywało się kilkanaście kontroli rocznie.

Tabela 2. Kontrole i wizytacje przeprowadzone w latach 1951-1975

Rok	Kontrole urzędów i instytucji	Kontrole składnic makulatury
1951	87	29
1952	112	118
1953	120	96
1955	6	40
1960	20	25
1966	92	12
1970	80	12
1975	54	6
1984	14	2
1985	8	2

Źródło: APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 8-32, Sprawozdania z działalności; tamże, Kancelaria własna, Sprawozdania z działalności.

⁴⁸ Z. Zielińska, Włodzimierz Rudź..., s. 35.

Włodzimierz Rudź zajmował się także konserwacją przejętych materiałów archiwalnych. W początkowym okresie funkcjonowania tomaszowskiej placówki archiwalnej akta były w bardzo złym stanie, ponieważ leżały wcześniej na strychach i w szopach, w zawilgoconych piwnicach. Często znajdowały się na nich ślady zalania oraz pleśń, były pogniecione i rozerwane. Włodzimierz Rudź pieczołowicie czyścił je z zabrudzeń, osuszał i prostował zagniecenia⁴⁹. W tej dziedzinie tomaszowskie archiwum przodowało wśród wszystkich powiatowych archiwów podległych Archiwum Państwowemu w Łodzi⁵⁰.

Obok zabezpieczania akt, wymagających często żmudnych czynności konserwatorskich, W. Rudź rozpoczął porządkowanie i opracowywanie zasobu. Rozpoznawał i segregował akta na zespoły oraz wstępnie brakował je w ramach zespołów. Sporządzał inwentarze kartkowe, dla każdego zespołu zakładał kartę zespołu. Wszystkie te prace wykonywał pod nadzorem Mieczysława Bandurki⁵¹, pracownika Archiwum Państwowego w Łodzi, który sprawdzał, czy zespoły zostały uporządkowane zgodnie z obowiązującymi przepisami. Dla prawidłowo opracowanych zespołów W. Rudź sporządzał inwentarz książkowy ze wstępem oraz przystępował do szycia i paginowania akt⁵². W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych skupił się na uporządkowaniu akt miasta Brzezina i Strykowa oraz zbioru ikonograficznego i fotograficznego. W tym okresie opracował całkowicie siedem zespołów akt gmin z terenu powiatu brzezińskiego. Dla nich sporządził inwentarze książkowe wraz ze wstępem. Dla pozostałych akt gmin z terenów powiatu brzezińskiego oraz rawskiego przygotował inwentarze kartkowe i książkowe bez wstępów⁵³. W latach osiemdziesiątych W. Rudź zajmował się księgami ludno-

⁴⁹ A. Wróbel, *Troska o ochronę dóbr kultury w regionie na przykładzie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim*, [w:] *Troska o zachowanie dóbr kultury*, red. M. Różański i A. Dzikowski, Olsztyn 2018, s. 197.

⁵⁰ M. Bandurka, *Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego*, „Archeion” 1961, nr 35, s. 92.

⁵¹ J. Baranowski, *Mieczysław Bandurka (1927-2003)*, „Rocznik Łódzki” 2003, t. 50, s. 292-294.

⁵² APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 42, s. 3-4; Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 35-36.

⁵³ APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 6, s. 9-11.

ści stałej z terenów powiatów: brzezińskiego, opoczyńskiego i rawskiego. Uporządkował także przy współpracy zatrudnionych pracowników kartotekę do rejestru mieszkańców, która znajdowała się w aktach miasta Tomaszowa Mazowieckiego⁵⁴. Pod koniec lat osiemdziesiątych opracował akta notariuszy z: Brzezin, Nowego Miasta nad Pilicą, Opoczna i Tomaszowa Mazowieckiego⁵⁵.

Włodzimierz Rudź dopiero od 1955 roku zaczął udostępniać akta użytkownikom. Brak odpowiednich warunków lokalowych nie pozwalał na urządzenie osobnego pomieszczenia na pracownię naukową. Można było korzystać z materiałów archiwalnych jedynie w pomieszczeniu biurowym, gdzie kierownik przyjmował petentów. Wśród korzystających z zasobu byli studenci Uniwersytetu Łódzkiego, doktoranci, pracownicy naukowcy i regionaliści⁵⁶. Do pracowni miała również dostęp młodzież licealna. Korzystała ona głównie ze zbioru bibliotecznego.

Tabela 3. Udostępnianie w pracowni naukowej w latach 1955-1990

Rok	Ilość osób korzystających	Liczba odwiedzin w pracowni naukowej	Ilość udostępnionych jednostek archiwalnych
1955	4	-	-
1960	2	-	-
1965	17	45	135
1970	20	60	217
1975	29	92	419
1981	7	27	89
1985	12	23	239
1990	10	60	102

Źródło: APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr 567, sygn. 6-12, Sprawozdania z działalności za lata 1955-1975; tamże, Kancelaria własna, sygn. 37-51, Sprawozdania z działalności za lata 1981-1990.

Włodzimierz Rudź w pierwszych latach pracy archiwalnej nie wykonywał kwerend. Natomiast od 1955 roku ich ilość systematycznie

⁵⁴ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 45.

⁵⁵ APTM, Kancelaria własna, sygn. 14, Plany i sprawozdania roczne, część opisowa do sprawozdania z prac 1980-1986.

rosła. Zgromadzenie w archiwum akt notarialnych, sądowych i metrykalnych spowodowało, iż najczęściej kwerend przeprowadzał dla osób prywatnych. Poświęcał wiele czasu na tego typu poszukiwania. Polegały one na wykonywaniu odpisów i wypisów z wyżej wymienionych akt⁵⁷.

Tabela 4. Kwerendy w latach 1955-1975

Rok	Dla władz i urzędów	Dla instytucji naukowych	Dla osób prywatnych	Ogółem kwerend
1955	4	2	7	13
1960	2	-	20	28
1965	18	1	143	162
1970	15	8	285	309
1975	10	-	110	120

Źródło: PAP w Tomaszowie Mazowieckim, zespół nr 567, sygn. 6-10, Sprawozdania z działalności z lat 1955-1975.

W latach osiemdziesiątych W. Rudź przeprowadzał rocznie przeszło sto kwerend. Większość z nich była realizowana dla osób prywatnych i dotyczyła głównie odpisów aktów notarialnych, zatrudnienia, zameldowania oraz dokumentów stanu cywilnego⁵⁸.

Tabela 5. Kwerendy w latach 1981-1990

Rok	Dla władz i urzędów oraz instytucji naukowych	Dla osób prywatnych	Ogółem kwerend
1981	2	119	122
1983	5	85	90
1985	8	89	97
1987	6	107	113
1989	7	107	114
1990	9	255	264

Źródło: APTM, Kancelaria własna, Plany i sprawozdania.

⁵⁶ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 37.

⁵⁷ Tamże, s. 38.

⁵⁸ Tamże, s. 46.

Włodzimierz Rudź zdawał sobie sprawę z tego, że ważną rolę powinna odgrywać popularyzacja zasobu archiwalnego kierowanej przez niego placówki. Zaangażował się w organizowanie wystaw stacjonarnych. Pierwszą z nich, z 1957 roku, zatytułował *Tomaszów w dokumencie archiwalnym*. Zaprezentował na niej księgi, fotokopie, plany, mapy i plakaty. Ukazywały one dzieje miasta najpierw jako osady górniczo-hutniczej, a następnie ośrodka włókienniczego. Duże zainteresowanie wystawą znalazło potwierdzenie we wpisach do księgi pamiątkowej tomaszowskiej placówki archiwalnej. Wśród nich pojawiła się następująca recenzja:

...Zwiedzając wystawę obrazującą dzieje naszego miasta od chwili założenia oceniamy, że wystawa zorganizowana jest w sposób ciekawy i jasny. Zebrany materiał jest bardzo bogaty i doskonale odzwierciedlający historię Tomaszowa. Wyrażamy dowód uznania dla organizatorów tej wystawy – uczniowie klas Xa i b II Liceum Ogólnokształcącego⁵⁹.

Duża frekwencja zaskoczyła organizatora i stanowiła zachętę do przygotowania kolejnych wystaw. Włodzimierz Rudź przygotowywał je wspólnie z innymi placówkami, m.in. Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim oraz z władzami miasta. Z powodu trudności lokalowych (braku odpowiedniej sali) wystawy prezentowano poza archiwum⁶⁰. Również w 1957 roku W. Rudź wspólnie z Muzeum zorganizował wystawę z okazji Dni Oświaty, Książki i Prasy. Zatytułował ją *Wystawa Książek, Druków i Rękopisów – Wiek Oświecenia w Polsce*. Również i ona cieszyła się dużym zainteresowaniem mieszkańców Tomaszowa i okolic. Także kolejne wystawy przygotowane przez PAP miały wysoką frekwencję. W 1958 roku mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego i okolic mogli zobaczyć wystawę *Archiwum i zbiory archiwalne*. Dwa lata później tomaszowska placówka wspólnie z Wydziałem Kultury Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Tomaszowie Mazowieckim zorganizowała wystawę

⁵⁹ APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 63, Księga pamiątkowa z lat 1957-1968, s. 13.

⁶⁰ Tamże, sygn. 60, Pismo do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi informujące o współpracy z Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim.

Tomaszów w drugiej wojnie światowej. Wystawiono 152 eksponaty. Znalazły się wśród nich: obwieszczenia, plakaty i druki ulotne z okresu okupacji niemieckiej⁶¹. Duże zainteresowanie wystawą spowodowało, że przedłużono czas jej trwania o tydzień. W jednym dniu odwiedziło ją blisko 1000 osób.

Włodzimierz Rudź w 1971 roku przygotował dużą wystawę objazdową *Udział Ziemi Brzezińskiej i Rawskiej w walkach wyzwoleniczych XVIII-XX w.* Stanowiła ona znaczące osiągnięcie w dziedzinie prac regionalnych archiwum terenowego. Zgromadzone eksponaty pochodziły z różnych archiwów oraz instytucji, a także od osób prywatnych. Pojawiły się bogate materiały historyczne w postaci dokumentów, portretów i zdjęć. Były one związane z ziemią brzezińską i rawską oraz Tomaszowem Mazowieckim⁶². Wystawę oglądali mieszkańcy Tomaszowa Mazowieckiego, Brzezin i Rawy Mazowieckiej.

W latach 1976-1980 zorganizowano niewiele wystaw. W oparciu o dokumenty w tomaszowskiej Ekspozyturze Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim W. Rudź wspólnie z Muzeum w Tomaszowie Mazowieckim przygotował dwie wystawy: *Z dziejów ruchu młodzieżowego w Tomaszowie Mazowieckim* oraz *Z dziejów Tomaszowa*. Zwiedzała je przede wszystkim młodzież szkolna, która otrzymywała doskonałą lekcję historii i patriotyzmu⁶³. W 1980 roku, z okazji 150. rocznicy nadania praw miejskich Tomaszowowi Mazowieckiemu, archiwum przygotowało dużą wystawę *Nim Tomaszów został miastem*. Zaprezentowano na niej najcenniejsze dokumenty dotyczące początków miasta. W tym samym roku W. Rudź zorganizował jeszcze dwie wystawy: *110 lat drukarstwa w Tomaszowie Mazowieckim* oraz *Tomaszów Mazowiecki w książce, prasie i dokumencie archiwalnym*.

Wszystkie wystawy prezentowane od 1957 roku przez kierownika tomaszowskiej placówki archiwalnej cieszyły się dużym zainteresowaniem ze strony licznie oglądających je mieszkańców Tomaszowa Ma-

⁶¹ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 41.

⁶² APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 62, s. 11-12, Scenariusz wystawy.

⁶³ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 45.

zowieckiego i okolic, o czym świadczą wpisy do wcześniej cytowanej książki pamiątkowej.

Włodzimierz Rudź posiada także ogromny dorobek popularyzatorski i naukowy. Jak ustalił Jerzy Wojniłowicz, znany i ceniony tomaszowski regionalista, bibliografia jego prac liczy 146 pozycji⁶⁴. Składają się na nie: krótkie artykuły prasowe, noty biograficzne, biogramy, przewodniki turystyczne, artykuły, opracowania, katalogi wystaw, recenzje oraz publikacje materiałów źródłowych. Niektóre pozycje znalazły się w opracowaniach zbiorowych, a inne ukazały się jako odrębne publikacje⁶⁵.

Pierwszy tekst W. Rudzia, *Nim Tomaszów został miastem*, ukazał się w 1954 roku w dodatku niedzielnym „Łódzkiego Ekspresu Ilustrowanego”⁶⁶. Bardziej popularny charakter miały krótkie artykuły publikowane przez niego w latach sześćdziesiątych XX w. na łamach „Głosu Robotniczego”. Choć miały one charakter popularny, to nie ulega wątpliwości, iż pisał je na podstawie dokumentów przechowywanych w tomaszowskim archiwum. Teksty dotyczyły Tomaszowa Mazowieckiego i najbliższej okolicy. Dotyczyły różnorodnych tematów. Czytelnik mógł się z nich dowiedzieć m.in. o początkach osady, twórcach tomaszowskiego przemysłu, o powstańcach narodowych, teatrach, herbie miasta, dawnej prasie. W niektórych artykułach pojawiały się rysunki Wiery Rudź, siostry autora⁶⁷. Włodzimierz Rudź zamieszczał swoje teksty również w regionalnym miesięczniku „Ziemia Łęczycka”. W numerach z 1959 i 1961 roku znalazły się dwa jego artykuły o pobycie Wojciecha Bogusławskiego w powiecie brzezińskim oraz hitlerowskich planach

⁶⁴ J. Wojniłowicz, *Naukowy i popularyzatorski dorobek Włodzimierza Rudzia*, „Rocznik Łódzki” 2012, t. 59, s. 289.

⁶⁵ J. Wojniłowicz, *Włodzimierz Rudź (1925-2002)*, „Rocznik Łódzki” 2002, t. XLIX, s. 328-329; tenże, *Pamięci Włodzimierza Rudzia*, „Biuletyn Informacyjny Muzeum w Tomaszowie Maz.” 2002, nr 3, s. 15-18; K. Łapiński, *Wspomnienie pośmiertne – Włodzimierz Rudź 1925-2002*, „Badania nad Dziejami Regionu Piotrkowskiego” 2002, z. 3, s. 121.

⁶⁶ „Łódzki Ekspres Ilustrowany” 1954, nr 176.

⁶⁷ Więcej o Wierze Rudź zob.: Z. Zielińska, *Wiera Rudź (1919-2001)*, [w:] *Tomaszowski słownik biograficzny*, z. 6, red. M. Hubka, K.T. Witczak, J. Wojniłowicz, A. Wróbel, Tomaszów Mazowiecki 2010, s. 28-30.

zniemczenia Tomaszowa Mazowieckiego⁶⁸. Oba zostały napisane w oparciu o źródła archiwalne. Na łamach „Biuletynu PTTK Okręgu Łódzkiego” W. Rudź opublikował co najmniej dziesięć artykułów poświęconych miastu, w którym mieszkał i pracował. Opisał w nich m.in. wygląd Tomaszowa Mazowieckiego, dzieje PTK-PTTK w Tomaszowie Mazowieckim, starania o przyłączenie do miasta Błękitnych Źródeł, pobyt Jędrzeja Kitowicza na Ziemi Rawskiej, tragedię mieszkańców Sulejowa spowodowaną niemieckimi bombardowaniami we wrześniu 1939 roku⁶⁹.

Włodzimierz Rudź opracował również dwa przewodniki turystyczne. Pierwszy z nich przygotował wspólnie z przyrodnikiem Jerzym Sosnowskim, a drugi samodzielnie⁷⁰. Kierownik tomaszowskiego archiwum był członkiem zespołu zajmującego się historią poszczególnych miast województwa łódzkiego. Opracował dzieje trzech z nich: Brzezin, Rawy Mazowieckiej i Tomaszowa Mazowieckiego⁷¹. Ukazały się w publikacji *Miasta polskie w Tysiącleciu*. Włodzimierz Rudź był autorem biografów tomaszowskich drukarzy, księgarzy i bibliotekarzy zamieszczonych w *Słowniku pracowników książki polskiej*⁷². Opracował także życiorys Jana Serafina Rodego⁷³, zasłużonego tomaszowskiego lekarza i społecznika.

W 1969 roku władze Tomaszowa Mazowieckiego wystąpiły do Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego z propozycją wydania monografii miasta. Włodzimierz Rudź wszedł do dwunastoosobowego zespołu. Był autorem dwóch rozdziałów w części I (okres zaborów) oraz całej części IV dotyczącej historii miasta w okresie II wojny światowej⁷⁴. W monografii, która ukazała się w 1980 roku opisał wytwórczość górniczo-hutniczą oraz oświatę i życie kulturalne w Tomaszowie

⁶⁸ „Ziemia Łęczycka” 1959, nr 7; tamże, 1961, nr 5.

⁶⁹ J. Wojniłowicz, *Naukowy...*, s. 290.

⁷⁰ *Szlaki nad Pilicą. Tomaszów, Spała i okolice*, Tomaszów Mazowieckim 1959, ss. 46; *Tomaszów Mazowiecki i okolice*, Łódź 1974, ss. 72.

⁷¹ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, t. II, s. 7, 38-39, 71-72, 82-84.

⁷² *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa-Łódź 1972, s. 37, 61, 657, 720, 721, 769, 832.

⁷³ *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXI, Wrocław 1988-1989, s. 351-352.

⁷⁴ *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje miasta*, red. B. Wachowska, Warszawa-Łódź 1980.

Mazowieckim do 1880 roku. Wnikliwie ukazał przebieg działań wojennych we wrześniu 1939 roku, sytuację prawno-administracyjną miasta, życie gospodarcze i położenie materialne mieszkańców, politykę okupanta niemieckiego oraz różne formy walki z Niemcami w mieście i okolicy⁷⁵.

W swych badaniach historycznych W. Rudź nie ograniczał się tylko do Tomaszowa Mazowieckiego. Świadczą o tym dwa artykuły zamieszczone w „Roczniku Łódzkim”. Pierwszy z nich poświęcił dziejom radykalnego ruchu ludowego w powiecie rawskim⁷⁶, a drugi polityce gospodarczej okupanta niemieckiego w powiecie tomaszowskim⁷⁷.

Włodzimierz Rudź opisał również w trzech publikacjach historię ochotniczych straży pożarnych w Lubochni⁷⁸ i Tomaszowie Mazowieckim⁷⁹. Dużą wartość mają jego prace poświęcone Tomaszowowi Mazowieckiemu w czasie powstania listopadowego⁸⁰ i styczniowego⁸¹, I wojny światowej⁸² oraz walk we wrześniu 1939 roku⁸³. Na podstawie licznych źródeł autor ustalił wiele nieznanych dotąd faktów, wzbogacając wymienione publikacje imiennymi wykazami powstańców oraz legionistów polskich⁸⁴.

Ważne w dorobku naukowym kierownika tomaszowskiego archiwum było opracowywanie materiałów źródłowych. W 1959 roku w miesięczniku „Ziemia Łęczycka” W. Rudź zamieścił *Memoriał Jędrzeja*

⁷⁵ Tamże, s. 76-91, 133-156, 385-467.

⁷⁶ „Rocznik Łódzki” 1976, t. XXI(XXIV), s. 61-83.

⁷⁷ Tamże, 1980, t. XXIX, s. 267-281.

⁷⁸ 50 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Lubochni, 1919-1969, bm, 1969, ss. 118; Lubochnia i jej Ochotnicza Straż Pożarna. Zarys dziejów, bm, 1980, ss. 93.

⁷⁹ 100-lecie Tomaszowskiej Ochotniczej Straży Pożarnej 1877-1977, Tomaszów Mazowiecki 1989, ss. 59.

⁸⁰ Powstanie Listopadowe w świetle źródeł historycznych Archiwum Państwowego w Tomaszowie Maz., Tomaszów Mazowiecki 1982, ss. 15.

⁸¹ Echa wydarzeń styczniowych w zbiorach Archiwum Państwowego w Tomaszowie Maz. 1863-1983, Tomaszów Mazowiecki 1985, ss. 18.

⁸² Tomaszowa Mazowieckiego droga do niepodległości 1914-1918, Tomaszów Mazowiecki 1988, ss. 15.

⁸³ Obróńcy ostatniej reduty. Z walk 13. Kresowej Dywizji Piechoty w obronie Tomaszowa Maz., 5-7 IX 1939, Tomaszów Mazowiecki 1985, ss. 16.

⁸⁴ J. Wojniłowicz, *Naukowy...*, s. 291.

*Kitowicza do Komisji Cywilno-Wojskowej w Łęczycy*⁸⁵. W związku z 200. rocznicą powstania Tomaszowa Mazowieckiego, w 1988 roku przygotował *Przyczynki źródłowe do dziejów przemysłu w Tomaszowie Mazowieckim*, a rok później *Dokumenty pamiętnych wydarzeń 1918 roku w Tomaszowie Maz., Opocznie i Rawie Maz.* Rok wcześniej ukazały się jego katalogi do organizowanych przez archiwum wystaw.

Znajomość języka serbsko-chorwackiego z czasu II wojny światowej umożliwiło W. Rudziowi lekturę czasopism archiwalnych wydawanych w Belgradzie, Zagrzebiu i Sarajewie. Ich omówienia zamieszczał na łamach „Archeionu”. Ogółem w latach 1975-1990 ukazało się 27 jego recenzji⁸⁶.

Włodzimierz Rudź należy do tych badaczy, z którego dorobku nadal korzystają historycy. Należy oczywiście pamiętać, że pracując w okresie PRL-u, nie mógł jako kierownik archiwum uniknąć preferowanych przez ówczesne władze tematów (np. obchodów rocznic powstania Polskiej Partii Robotniczej). Musiał liczyć się także z kontrolą cenzury dotyczącą publikacji. Warto podkreślić, że W. Rudź wtedy, kiedy mógł, był bezkompromisowy. Taką postawą wykazał się przygotowując monografię na setną rocznicę powstania Ochotniczej Straży Pożarnej w Tomaszowie Mazowieckim. Jeden z wpływowych ówczesnie działaczy zażądał wyeksponowania w tekście swojej sylwetki. Włodzimierz Rudź nie zgodził się na to, co spowodowało, że publikacja ukazała się dopiero po 12 latach. Była to chronologicznie ostatnia praca tego autora.

Warto podkreślić, iż W. Rudź brał bardzo aktywny udział podczas zebrań naukowych organizowanych przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Łodzi, Polskie Towarzystwo Historyczne oraz Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Tomaszowie Mazowieckim. Wygłaszał wiele odczytów o historii Tomaszowa Mazowieckiego i okolic. Był również autorem wielu pogadanek, które emitowano w radiowęźle. W 1955 roku otrzymał od Komitetu Redakcyjnego Radio-

⁸⁵ „Ziemia Łęczycka” 1959, nr 11.

⁸⁶ J. Wojniłowicz, *Naukowy...*, s. 292.

węzła w Tomaszowie Mazowieckim nagrodę w kwocie 150 zł za przygotowane i wygłoszone osobiście pogadanki⁸⁷.

W 1976 roku w związku z reformą administracyjną kraju nastąpiła zmiana w strukturze archiwów państwowych. Zarządzeniem Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki Nr 4 z dnia 21 stycznia 1976 roku⁸⁸ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim zostało podniesione do rangi Wojewódzkiego Archiwum Państwowego, które zasięgiem swojego działania objęło teren nowo utworzonego województwa piotrkowskiego. Z dniem 1 lutego 1976 roku do Wojewódzkiego Archiwum w Piotrkowie Trybunalskim przyłączone zostało na zasadach ekspozytury PAP w Tomaszowie Mazowieckim⁸⁹. Stanowiła ona najniższą jednostką w strukturze sieci archiwów państwowych i nie była instytucją samodzielną. Jej rola ograniczała się właściwie tylko do funkcji magazynu. Była czynna jedynie dwa razy w tygodniu w środy i soboty⁹⁰. Włodzimierz Rudź pracował wówczas w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim najpierw jako starszy archiwista, a następnie od 1 października 1976 roku na stanowisku kierownika oddziału materiałów archiwalnych⁹¹.

Włodzimierz Rudź nadzorował zabezpieczanie zniszczonych akt, dzielenie ich na zespoły, prowadzenie skontrum oraz prace konserwatorskie. W latach 1976-1980 wydzielono akta zakażone pleśnią i wysłano do Centralnego Laboratorium Konserwacyjnego w Warszawie (170 mb.

⁸⁷ APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 60, s. 11.

⁸⁸ S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, s. 200.

⁸⁹ Podstawą prawną degradacji tomaszowskiego archiwum były: Zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki Nr 4 z dnia 21 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia wojewódzkich archiwów państwowych, Zarządzenie Nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia na terenie poszczególnych województw archiwów państwowych i zniesienie dotychczasowych oddziałów terenowych archiwów wojewódzkich, Pismo Okólne Nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r. w sprawie realizacji zarządzeń dotyczących reorganizacji sieci archiwalnej; APPT, APPT, zespół nr 705, spis II, sygn. 1, Organizacja własnej jednostki.

⁹⁰ Z. Tobiański, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim*, Piotrków Trybunalski 1976, s. 1.

⁹¹ APPT, APPT, zespół nr 705, spis II, sygn. 116, Pismo dyrektora Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim z dnia 1 października 1976 r.

zakażonych akt). Prace obejmowały również podział akt na zespoły. Dokonano segregacji 550 mb. akt gminnych, gromadzkich, sądowych oraz Urzędów Stanu Cywilnego. W trakcie tych prac brakowano akta kat. B (ogółem 127 mb.). Mimo iż piotrkowskie archiwum nie posiadało pracowni konserwatorskiej, to jednak oddział materiałów archiwalnych prowadził pewne prace w tym zakresie. W latach 1976-1980 wykonano 130 sztuk okładek na starodruki oraz 26 grzbietów czasopisma „Tydzień”, naprawiono 30 ksiąg notarialnych. Przygotowano także 300 sztuk pudeł na akta, 46 pudeł na starodruki, mikrofilmy, dyplomy oraz 7 obwolut ochronnych na plany. Ponadto sporządzono 5620 obwolut. Przesnurowano taśmą 230 jednostek archiwalnych. Oczyszczono, wyprostowano, spaginowano i zaopatrzone w obwoluty 6680 kart, oczyszczono 124 woluminy oraz 30 mb. akt gminnych, z tego 150 woluminów przełożono bibułą nasączoną środkami grzybobójczymi, usunięto pleśń. Zabezpieczono 45 sztuk planów z terenu powiatu opoczyńskiego⁹².

Tylko dwa razy w tygodniu W. Rudź przebywał w Ekspozyturze w Tomaszowie Mazowieckim. Sprzeciwiał się decyzji Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z 1976 roku dotyczącej zdegradowania tomaszowskiego archiwum do rangi ekspozytury. W maju 1976 roku wystosował memoriał do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, w którym przedstawił osiągnięcia tomaszowskiej placówki archiwalnej oraz uzasadniał potrzebę jej istnienia⁹³. Stanowisko W. Rudzia poparły władze miasta Tomaszowa Mazowieckiego oraz łódzkie środowisko naukowe⁹⁴. Dzięki tym staraniom z dniem 1 stycznia 1980 roku Zarządzeniem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych tomaszowskie archiwum zostało podniesione do rangi Oddziału Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim⁹⁵. Włodzimierz Rudź powrócił do pracy na stanowisko kierownika Oddziału w Tomaszowie Mazowieckim. Pełnił tę

⁹² Tamże, sygn. 2.

⁹³ APTM, PAP w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. IV/1, Pismo Włodzimierza Rudzia z dnia 18 maja 1976 r.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ APPT, APPT, zespół nr 705, spis II, sygn. 1, Organizacja własnej jednostki.

funkcję do stycznia 1991 roku, tj. do chwili przejścia na emeryturę⁹⁶. Otrzymał wówczas od prof. dr. hab. Mariana Wojciechowskiego, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, list następującej treści:

Wielce Szanowny Panie! Państwowej Służbie Archiwalnej poświęcił Pan kilkadziesiąt lat swojego życia, służąc swoją wiedzą i doświadczeniem. Teraz odchodzi Pan na zasłużony odpoczynek. Za ten właśnie Pański długoletni wkład pracy i wielkie zaangażowanie, składam Panu serdeczne podziękowanie i życzę przede wszystkim dobrego zdrowia i długich spokojnych lat życia⁹⁷.

Włodzimierz Rudź zmarł po długiej i ciężkiej chorobie 8 czerwca 2002 roku. Przez wiele lat Włodzimierz Rudź większość prac wykonywał tylko przy pomocy woźnego. Dopiero 16 lutego 1968 roku zatrudniono na stanowisku młodszego archiwisty Elżbietę Mojsiewicz, absolwentkę I Liceum Ogólnokształcącego w Tomaszowie Mazowieckim⁹⁸. Za swoją pracę i działalność społeczną W. Rudź został odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi.

Niezwykłe w biografii kierownika tomaszowskiego archiwum jest to, że ten zasłużony badacz regionalista był samoukiem. Nie mając zarówno wykształcenia historycznego, jak i archiwalnego, do wszystkiego dochodził samodzielnie. Z biegiem lat zdobywał doświadczenie, stając się rzetelnym historykiem i archiwistą. Jego publikacje są zwięzłe i rzeczowe, pisane piękną, poprawną, zrozumiałą polszczyzną. Starał się wykorzystywać wszelkie dostępne źródła.

Nieocenioną zasługą W. Rudzia było ocalenie zasobu archiwalnego Tomaszowa Mazowieckiego i okolic. Bez jego determinacji i aktywności nie mogłoby się rozwijać archiwum w latach 1950-1990 i nie odzyskałoby należnego mu statusu oddziału.

⁹⁶ R. Kotewicz, dz. cyt., s. 4.

⁹⁷ APPT, APPT, zespół nr 705, spis II sygn. 116, Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 15 lutego 1991r.

⁹⁸ Tamże, Kancelaria własna, Akta osobowe, Elżbieta Mojsiewicz.

Włodzimierz Rudź - promoter of archival science at regional level

In 2019 there is the 100th anniversary of the establishment of the state archive service. Many distinguished archivists appeared during this period. Undoubtedly, Włodzimierz Rudź, the founder of the Department of the State Archives in Tomaszów Mazowiecki, was one of them. He was born on November 20, 1925 in Radoszkowicze near Mołodeczno in the Vilnius province. In 1930, together with his mother and sister, he moved to Tomaszów Mazowiecki. Here he attended the Private Mainstream School at the Real Junior High School. In 1942 he was taken to forced labour. After his return to Tomaszów Mazowiecki in 1945, he began working in the City Board. On September 15, 1950, Rudź was appointed the head of the Tomaszów Mazowiecki Department of the Voivodeship State Archives in Łódź. This post provided him with many opportunities as based on the preserved documents he could learn the history of the town and its surroundings himself, and above all, make it popular among the society. The first challenge that Rudź faced as the head of the archives in Tomaszów was to acquire appropriate premises. Then he started to take over archival materials. There is no doubt that all credit goes to him for preventing the destruction of archive records. Therefore he used to inspect archive stores as well as check and visit company archives. The purpose of these inspections was to ensure that files were archived, stored and transferred to the state archives or for recycling in a proper manner. Włodzimierz Rudź was also restoring the acquired archive materials. In this area the Tomaszów archives were leading the way among all district archives subordinate to the State Archives in Łódź. Włodzimierz Rudź organized and described the fonds, shared files with users and carried out preliminary archival research. He managed to popularize the institution that he was in charge of. He had considerable popularizing and academic achievements to his credit. The bibliography of his works comprises 146 positions, including: short press articles, biographical notes, travel guides, articles, studies, exhibition catalogues, reviews and publications of source materials. W. Rudź retired in 1991. He died on June 8, 2002. What is unusual about him is that he was a self-taught person. Being devoid of both historical and archival education, he accomplished his goals on his own. Over the years, Rudź gained experience becoming a reliable historian and archivist. His invaluable merit was saving archival fonds of Tomaszów Mazowiecki and its surroundings.

Słowa kluczowe: *Włodzimierz Rudź, Tomaszów Mazowiecki, archiwista, archiwum państwowe*

Keywords: *Włodzimierz Rudź, Tomaszów Mazowiecki, archivist, National Archives*